

LA CONSTRUCCIÓ DE LA FESTA EN L'ESCENA DE LA URBS: EL TRÀNSIT DEL SEGLE XV AL XVI*

Jordi BERTRAN

Universitat Rovira i Virgili

jbertran@tinet.cat

El cicle teatral del Corpus, de les festes patronals i de les cerimònies espectacularitzades de les entrades de personalitats, havia adquirit durant la baixa Edat Mitjana una notable importància en els territoris de llengua catalana. La profusió de danses, personatges bíblics, bèsties, entremesos, roques i representacions al·legòriques, en general ben acompanyades per sonadors d'instruments diversos, protagonitzava els seguicis que recorrien per les places i els carrers de les urbs¹. A la ciutat de Tarragona hem documentat una llista important d'elements integrants d'aquesta teatralitat, fins el punt que fou necessària l'habilitació d'una casa per conservar-los². Concretament se'n té constància de la seva obertura el 1442.

El conjunt de representacions havien progressat des que el 1321 arriba la relíquia del braç de santa Tecla, patrona de Tarragona, i s'organitza la cerimònia espectacularitzada de la seva entrada a la ciutat. La dimensió i la complexitat de la festa gran de la localitat feren que el 1370 fossin necessàries unes ordinations que regularen la seqüència ritual de la celebració i les relacions

---

* Aquest article s'inscriu en el marc dels projectes de recerca «Traza y figura de la danza en la larga edad media: corpus iconográfico textual y etnográfico en la península ibérica y su proyección latino-americana (DANAEM)» (MINECO FFI2013-42939-P), i «Literatura, Art i Representació a la llarga Edat Mitjana», 2014 SGR 894, del Grup de Recerca Consolidat LAiREM, finançat per l'AGAUR de la Generalitat de Catalunya.

¹ Sobre l'evolució dramàtica del cicle del Corpus: Jordi Bertran, «El cicle del Corpus i de Santa Tecla de Tarragona en el context dels Països Catalans», dins Jordi Bertran *et al.*, *Tarragona: espai festiu, espai teatral. De la plaça del Corral al teatre all'italiana*, Valls, Cossetània, 2009, pp. 51-75.

² Sobre un anàlisi de la història i les característiques d'aquests elements vegeu Jordi Bertran, *Santa Tecla. Les Festes de Santa Tecla: identitats tarragonines*, Tarragona, Arola, 2004.

que mantenien els poders religiosos, municipal i gremial en la seva preparació i execució.

Malgrat la crisi de subsistència que afectava greument la població, la demogràfica a causa de les epidèmies contínues de la pesta negra, la financera amb un gran endeutament de les institucions públiques, i la reducció del volum i dels guanys del comerç internacional, la teatralitat medieval del Corpus i de Santa Tecla experimentà un procés de tradicionalització com a eina d'afermament de la comunitat local. La base estava en el sistema de municipis que havia florit com instrument d'estructuració del país.

Ja avançada la segona meitat del segle xv concorreran un seguit de circumstàncies polítiques i socioeconòmiques que trasbalsaran aquest escenari festiu i teatral. La conseqüència final fou la fallida de les arques municipals el 1462. Aquest any esclata la guerra civil catalana, que es perllongarà durant deu anys, fins al 1472. El conflicte bèl·lic suposà l'enfrontament armat entre dos blocs. En un bàndol, hi havia el rei Joan II i els remences; en l'altre, les institucions de la Diputació del General, presidida pel canonge lleidatà Manuel de Montsuar, i del Consell de Cent, configurant el Consell del Principat de Catalunya. El 1461 la mort del príncep Carles de Viana, enfrontat amb el seu pare Joan II, fou la guspira que encengué la guerra. Els remences feren costat al rei i inicien la revolta pagesa contra la noblesa a qui rendien servitud feudal i, per tant, contra la Diputació que els hi donava suport.

El 18 de juny de 1462 el consell municipal de Tarragona s'incorporà a la guerra contra el rei Joan II, per emancipar-se dels lligams feudals que la unien al monarca i també a l'arquebisbe, consenyors de la ciutat des de la seva restauració medieval el 1118. La localitat fou assetjada entre el 17 i el 31 d'octubre, data en què hagué de capitular.

La guerra suposà unes enormes despeses per a la ciutat, que havia desenvolupat obres de reparació i adequació de les muralles així com adquirit material bèl·lic amb profusió. Aquestes decisions, juntament amb la derrota en el conflicte i les exigències que imposaria Joan II per contribuir a mantenir la seva cort que passà a establir-se a la mateixa Tarragona durant la continuació de la guerra, hipotecaren la ciutat fins el punt que el consell municipal hagué de declarar la suspensió de pagaments aquell mateix any. Paral·lelament, la població local havia baixat des del 4.982 habitants de principi del xv fins als 2.280, aproximadament, del 1463³.

---

³ Salvador-J. Rovira, *Breu història de Tarragona*, Tarragona, Òmnium Cultural Tarragonès, 1984, pp. 37-38.

Els entremesos i balls supervivents

El crack de la segona meitat del xv acabà amb una bona part dels elements preexistents en la teatralitat medieval. Això no obstant, alguns aconseguiren ser mantinguts. A Tarragona l'entrada del braç de santa Tecla el 1321 ja havia permès veure les evolucions d'un seguit de balls per part dels diferents oficis⁴.

En el trasbals de la segona meitat del xv aquests oficis, aplegats en gremis i confraries, no desaparegueren. Tenien la funció d'organitzar el treball i alhora d'ajudar els seus integrants. D'aquesta manera, veiem que esdevindran el fil conductor entre els entremesos i balls del tres-cents i quatre-cents i els que sobreviuran en la nova centúria.

Des del xv el Consell municipal de Tarragona havia anat delegant funcions en prohomenies, entre les quals acabaria destacant en el cinc-cents la de la Divuitena, nom provinent del nombre de components. Era integrada pels tres cònsols sortints i els tres actuants, més dotze consellers, quatre per cada mà: la major, pertanyent a una aristocràcia mercantil; la mitjana, formada pels mercaders; i la menor, configurada pels artesans. Aquesta comissió permanent fou instituïda el 1509.

Precisament la sessió d'aquesta comissió de la Divuitena, que realitza la crida pública dirigida als gremis per organitzar la cerimònia espectacularitzada de l'entrada del nou arquebisbe Alfons d'Aragó el 1514, havia estat el document més antic que relaciona el seguici popular en aquesta nova etapa oberba amb el emergent⁵. La crida s'efectua el dia 28 d'abril i fa referència a «[...] los balladors ab les banderes dels officis e altres amprats p(er) als entremesos [...]», que havien d'estar a punt per a l'entrada del dia següent, 29 d'abril⁶.

Això no obstant, hem documentat una relació de l'esmentada entrada d'Alfons d'Aragó, a través de la qual es constata que, finalment, se celebrà el dia 9 de juliol de 1514⁷. Es tracta d'una relació més completa que la de la crida, i a partir de la comparació d'ambdues informacions extraïem diferents observacions.

⁴ Vegeu l'explicació completa de la cerimònia a *Relació verdadera de la translació del bras de la gloriosa verge, e invicta prothomartyr Santa Thecla, dexebla del apostol Sant Pau y patrona de la ciutat è iglesia metropolitana de Tarragona*, Barcelona, Maria Angela Giralt Viuda, 1666; o bé a Jaime Vilar, *Relació veritable de la translació del braç de la gloriosa verge, i invicta protomàrtir Santa Tecla [...] amb un estudi crític de D. Josep Sánchez Real i il·lustrat amb dibuixos gravats a la fusta de D. Antoni Gelabert*, Tarragona, Agrupació de Bibliòfils, 1948.

⁵ Figura un extracte de les confraries i elements festius convocats segons havia recollit Juan Salvat, *Tarragona antigua y moderna a través de su nomenclatura urbana (siglos XIII al XIX)*, Tarragona, Ajuntament de Tarragona, 1961, pp. 515-516. Actualment aquest document no es conserva.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona (AHCT), *Doc. en paper. Cartes i documents. Carpeta núm. 20. Anys 1449-1668*, núm. 1912, 9 de juliol de 1514.

Des d'aquesta sortida fins a inicis del XIX els gremis tenen el protagonisme en la configuració del seguici festiu tarragoní. Si bé les actes municipals de la festa del Corpus Christi i de Santa Tecla es limiten, en la gran majoria de casos, a indicar els portants dels tàlems que cobrien la custòdia o el reliquiari del braç de la patrona, en canvi es conserva un notable nombre de documentació de les cerimònies espectacularitzades de les entrades a la ciutat dels arquebisbes així com dels reis. La població rendia vassallatge a aquestes autoritats i les obsequiava amb les representacions a càrrec dels gremis.

El 1514 encara no s'ha perfilat l'ordre processional predominant dels gremis i dels elements festius que presidirà la major part del període fins a la guerra del Francès, de principis del XIX. La comparació entre les dues fonts esmentades presenta algunes diferències tant pel que fa a aquest ordre com als balls i representacions.

Confraries

Crida de la Divuitena

Relació final

Minyons d'escola
Teixidors
Pagesos
Pescadors
Hortolans
Corders
Paraires
Macips
Forners
Ferrers i fusters

Teixidors
Paraires
Pescadors
Pagesos
Corders
Bastaixos
Sabaters
Hortolans
Ball de negres
Sastres
Ferrers i fusters

El nombre real de grups integrants del seguici de 1514 és superior a l'inicialment previst. Es passa dels nou esmentats en la crida als dotze que consten en la relació de l'acte. La crònica incorpora els oficis dels sabaters i dels sastres, els minyons d'escola, i un ball de negres. Per contra, no esmenta els forners que, en canvi, sí havien estat convocats. Els balls previstos i els finalment executats no són, doncs, els mateixos.

Començarem la seva anàlisi pels que provenien d'elements festius del xv. En la crida de la Divuitena obre el seguici previst la «[...] Cofradia de San Miguel de los tejedores, los àngels y diables [...]»⁸. A la relació posterior en l'ac-

⁸ Juan Salvat, *Tarragona Antigua, ob. cit.*, p. 515.

ta, figura com a primera confraria però darrera d'un grup de quaranta-quatre minyons d'escola que realitzaven un ball. Diu: «[...] los de la confraria de St. Miquel que eren los texidos feyen St. Miquel e los angels e los Diables batallaren [...]»⁹.

Es tracta de la pervivència de l'entremès medieval de Sant Miquel o l'infern, documentat a la ciutat de Tarragona des de 1426¹⁰. Aquesta representació havia adquirit una notable complexitat dramàtica durant el xv. Els efectes especials havien vingut de la mà de la incorporació de la pirotècnia el 1436, amb la venda de cinc dotzenes de focs grecs per part de l'obrador de Guillem Xon.

Aquest mateix any la representació es nodreix d'un element escenogràfic clau que constitueix l'infern: un cadafal amb rodes, segons consta en el pagament al fuster Miquel Benet. Són els carros triomfals o roques valencianes, catalanes, sevillanes o murcianes; els *edifizi* de Florència; els *pageant, pageant wagon* o *pageant cart* de York, Towneley, Chester, Wakefield, Norwich o Coventry, al Regne Unit; o els *wagenspel* d'Anvers i Bruges, als Països Baixos. El 1442 documentem a Tarragona la roca antagònica, la del Paradís, a càrrec de la confraria de sant Salvador o dels mercaders. La guerra civil catalana hauria suposat la desaparició de les roques tarragonines, ja que amb la represa del xvi no són, de moment, esmentades. En canvi, l'ús del mot «batallaren» permet comprendre el manteniment dels moviments dramàtics propis de l'entremès medieval preexistent.

També vinculat a l'avern, localitzem la tercera representació en l'ordre del seguici de 1514: «...Après venia la confraria dels perayres fent St. Antoni e los Diables...»¹¹, que en la crida és la «...Cofradia de San Antonio de los perayres, la tentació ab diables...»¹². Aquesta escenificació a càrrec dels artesans de la llana és seguidora de la nascuda el 1414 que havien organitzat els frares dominics¹³.

S'inscrivía també dins el bloc temàtic de les lluites del bé contra el mal, germen dels entremesos medievals. En aquest cas, sant Antoni Abat, que unes dècades després –el 1577– sabem que és acompanyat per altres ermitans, lluitarà contra les temptacions que maquinen els dimonis. Entre aquestes, des de

⁹ AHCT, *ob. cit.*

¹⁰ Podeu llegir la història i característiques d'aquest element festiu de Tarragona, contextualitzat en el marc dels territoris històrics de llengua catalana i també a Europa, a Jordi Bertran *et al.*, *El ball de diables de Tarragona. Teatre i festa a Catalunya*, Tarragona, El Mèdol, 1993.

¹¹ AHCT, *ob. cit.*

¹² Salvat, *Tarragona Antigua, ob. cit.*, p. 516.

¹³ Notícia recollida per Emili Morera, *Tarragona cristiana*, vol. II, Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV. Secció d'Arqueologia i Història-Diputació de Tarragona, 1954, p. 923.

la *Llegenda àuria* de Iacopo de Varazze, del XIII, és fonamental la temptació de la carn i del sexe. No som lluny de les encara pervivents representacions de les santantonades dels Ports i del Maestrat, en les quals sant Antoni Abat és acompanyat per sant Pau ermità per enfrontar-se als dimonis entre els quals destaca una donzella temptadora transvestida. En algunes localitats la fèmina ha pervingut en la forma d'un dels personatges més ancestrals de la mitologia europea. Es tracta de la filadora, anomenada la filosea a Forcall i la filandrona a la Todolella, dues de les santantonades més representatives¹⁴. En aquest cas el transvestit duu una filosa i el fil blanc, herència del seu paper i funció com a parca.

El tercer entremès supervivent és el que figura en quarta posició en la relació del seguici. Diu el document: «[...] Apres venia la confraria de St. Llorens que feya los turchs e Cavalles cotones [...]»¹⁵. A la crida de la Divuitena és la «[...] Cofradia de San Lorenzo, los cavalls cotoners y los turchs [...]»¹⁶.

Amb anterioritat aquest entremès havia estat documentat des del 1436, tot i que ja el 1383 les actes municipals tarragonines ens referencien aïlladament uns cavallets. No és, però, fins al xv que podem constatar la lluita entre el bàndol cristià i el turc, enfrontament definitori d'aquesta escenificació.

Finalment, el quart entremès que traspasa el parèntesi del crack és el de la lluita de David contra el gegant Goliat. En la relació de l'entrada, la dotzena i darrera posició pertany al gremi de ferrers i fusters: «[...] Apres de aquexos vingueren los farres e fustes feyen los Gentils e anaven VII personatges molt concertats [...]»¹⁷. En la crida de la Divuitena, coincidint en aquest cas en la darrera posició, s'esmenta «[...] la Cofradia dels ferrers y fusters ab lo ball dels gentils [...]»¹⁸.

Va ser l'historiador Joan Salvat i Bové qui identificà aquests gentils com a gegants:

A mediados del siglo xv entendemos que la Cofradía de herreros y carpinteros, sacaba el llamado baile de los gentiles. Este baile era como un conjunto de gigantillos imitando guerreros de origen bárbaro cubiertos de cascabeles

¹⁴ Sobre aquest ancestral personatge teatral hem desenvolupat una anàlisi a Jordi Bertran, «El personatge de la filadora en les representacions de sant Antoni als Països Catalans», dins *La Festa de Sant Antoni als Països Catalans. Actes de les primeres Jornades d'Estudi de la Festa de Sant Antoni als Països Catalans*, s.e., Flix, Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre, 2008, pp. 161-173.

¹⁵ AHCT, *ob. cit.*

¹⁶ Salvat, *Tarragona Antigua*, *ob. cit.*, p. 515.

¹⁷ AHCT, *ob. cit.*

¹⁸ Salvat, *Tarragona Antigua*, *ob. cit.*, p. 516.

que danzaban al son de su música, haciendo ademanos graciosos con objeto de provocar la hilaridad de las gentes¹⁹.

L'esgraó evolutiu de què parla Salvat és refermat per alguns dels significats del mot gentil, recollits pel *Diccionari català, valencià, balear* de Joan Alcover i Francesc de Borja Moll, en tant que «pagà; no cristià», i alhora «noble, d'alta nissaga»²⁰. Aquests qualificatius encaixen amb la morfologia i l'estètica que presentaven i encara ofereixen els gegants com a moros de rang nobiliari. De fet, la mateixa tradició ha conservat fins a l'actualitat aquesta denominació de gentils com a sinònima d'infidels en el ball parlat hagiogràfic de santa Margarida del poble de la comarca del Tarragonès, La Riera de Gaià, o com a personatge dramàtic en un altre ball del mateix tipus a la Selva del Camp, el ball de sant Andreu²¹.

El procés experimentat per aquests quatre entremesos tarragonins del cicle del Corpus, Santa Tecla i de les entrades espectacularitzades té el seu paral·lelisme amb el de la ciutat de València. Henri Mérimée considera que la introducció de la paraula en les representacions de carrer en què participen les roques ja s'havia produït en el període comprès entre el 1400 i 1425. Malgrat això, ell mateix sosté que fou durant la primera meitat de la centúria següent, el xvi, «[...] cuando nuestros misterios se construyeron bajo una forma si no definitiva, sí auténticamente teatral y artística [...]»²².

En el mateix sentit, l'investigador Josep Lluís Sirera ho explica en aquests termes:

el Corpus valenciano –y no sólo el valenciano– desarrolló durante el siglo xv una práctica dramática en la que se asimiló la técnica del «entremés», de raíz cortesana a nuestro entender, y se planteó la posibilidad de representar unos textos que, si bien en principio pudieron ser adaptaciones de piezas ya representadas en el interior de las iglesias, muy pronto se desarrollaron de forma autónoma, y no cesaron de evolucionar a lo largo del siglo xvi a partir de una serie de marcas fundamentales: concisión, carácter eminentemente ilustrativo

¹⁹ Salvat, *Los gigantes y enanos de Tarragona y protocolo municipal (Estudio Histórico-Costumbrista)* [1951], Tarragona, Ajuntament de Tarragona, 1971, p. 55.

²⁰ Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll, *Diccionari català-valencià-balear*, Institut d'Estudis Catalans/Editorial Moll. [En línia]. Enllaç URL: <<http://dcvb.iecat.net>> [Consulta: 6/2/2017].

²¹ Anònim, *Ball o Martiri de Sant Andreu Apòstol, patró de la vila de la Selva*, Valls, Cossetània, 2001, pp. 88-93.

²² Henri Mérimée, *El arte dramático en Valencia*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1985, vol. 1, p. 45.

y pensado para convertirse en el proceso de salvación desde sus orígenes, facilidad de representación y movilidad del conjunto²³.

Hem d'entendre, doncs, els entremesos de lluita tarragonins i els misteris de carrer valencians com el resultat de processos paral·lels experimentats en àrees geogràfiques distintes.

Al costat d'aquest bloc dels entremesos com a lluites entre el bé i el mal, també traspassaren la crisi i el xv dos balls que no contindrien l'enfrontament com a element consubstancial ni definitori. Ocupant la quarta posició de l'ordre cerimonial, el document municipal afirma: «[...] Apres venia la confraria dels pescadors en que feyen lo joch del Drap eren XVI personatges e no y ague entrames que tant plagues a dit Senyor[...]»²⁴. En canvi, en la sessió de la Divuitena consten els pescadors efectuant el ball de diables, com els teixidors. La relació final ho desmenteix, doncs.

Aquest Joc del Drap consta en una oportunitat anterior per Santa Tecla de 1424²⁵. Si continuem l'anàlisi de les representacions a càrrec dels pescadors tarragonins al llarg del xvi, comprovem que el 1577 és denominat «joc dels Titans», nomenclatura que es perpetuarà fins a la seva extinció amb la guerra del Francès ja en el xix²⁶.

El fet que l'humanista tarragoní Lluís Pons d'Icart inclogui la primera descripció d'aquest joc dels Titans a la versió castellana del *Libro de las grandezas y cosas memorables de la metropolitana insigne y famosa ciudad de Tarragona*²⁷ i li atribueixi uns orígens llunyans, per a ell vinculats a Roma, fa pensar en la identificació entre les dues representacions del joc del Drap i del de Titans com la mateixa. Amb indumentàries vermelles i blaves, es caracteritza per dur màscares amb forma de caps de diferents aus.

El segon ball d'aquest grup d'elements festius sense batalles és a càrrec de la confraria dels corders i ocupa la sisena posició en el seguici. Diu la documentació: «[...] Apres venia la confraria dels corders ballant en so entrames feyen un ball descossis ab les ximeres molt ben concertat eren XIII personatges [...]»²⁸.

---

²³ Josep Lluís Sirera, «El teatro medieval valenciano», dins *Teatros y prácticas escénicas. Vol. I: El Quinientos valenciano*, dir. de J. O. Simó, València, Institució Alfons el Magnànim-Diputació de València, 1984, pp. 98-99.

²⁴ AHCT, *ob. cit.*

²⁵ José Sánchez Real va corregir una transcripció inicial d'Emili Morera de la paraula «drach» a «El drac de Tarragona», dins *Diario Español. Extra de Santa Tecla*, 14.334 [21/9/1985], pp. 6-7.

²⁶ Una explicació abreujada sobre aquest element teatral i festiu pot llegir-se a Bertran, *Santa Tecla, ob. cit.*, pp. 301-302.

²⁷ Luis Pons de Icart, *Libro de las grandezas y cosas memorables de la metropolitana insigne y famosa ciudad de Tarragona* [1572], Tarragona, Ajuntament de Tarragona-Llibreria Guardias, 1981, pp. 80-81.

²⁸ AHCT, *ob. cit.*

La documentació prèvia de la Divuitena parla de la «[...] Cofradia de Santa Lucía de los cordeleros, lo ball del stoci [...]». Aquesta nomenclatura de «ball del stoci» havia aparegut el 1403. La informació de 1514 lliga «stoci» amb «cossis» i amb les posteriors denominacions de ball de cossis i prims, i encara més endavant, solament de prims. El 1926 es publica un material inèdit de l'antic arxiver de Reus Andreu de Bofarull, aleshores ja traspasat, que inclou uns dibuixos del ball de prims d'aquesta localitat²⁹. Els balladors figuren amb llargues cucurulles al capdamunt de les quals penja, segons Bofarull, una glassa, mentre que a les mans duen «un rast de cascavells».

Relacionem la forma d'aquestes cucurulles amb els diversos significats que té el mot cossi en el sentit de recipient, vas, test, en forma troncocònica que recull el *Diccionari català, valencià, balear*³⁰. La relació de 1514 destaca com element emblemàtic del ball tarragoní les ximeres, és a dir, els plomalls que coronaven els elms dels cavallers i també els barrets dels nostres personatges.

Aquests cossis els podem emparentar amb una antiga art de pesca usada al litoral mediterrani. Concretament tant Tarragona com la població castellanenca de Vinaròs han mantingut en la seva toponímia platges o cales anomenades dels cossis. Aquestes arts o estris troncocònics s'usaven vora la costa. Per això, la glassa reusenca possiblement s'assembla més a una petita xarxa.

L'aparició del ball de vells

Dues dècades després del crack econòmic del consell municipal de Tarragona, el 1483 diferents oficis, entre ells el dels forners i el de descarregadors, fundaren la confraria que rendia culte a la Mare de Déu del Candeler o de la Candela, el 2 de febrer³¹. Un segle després de la constitució, forners i descarregadors –també anomenats bastaixos o macips de ribera– es convertiren en els únics confreres. Es tractava dels dos braços d'una mateixa entitat, que des del 1760 quedaria només en mans de la gent del pa.

La confraria de forners i descarregadors tenia la seu a la primitiva capella del Corpus Christi –avui una sala del Museu Diocesà– al claustre catedralici, on celebrava els actes litúrgics, es reunia en capítol a la sagristia i desava la cera per a les diferents activitats i comesos, que suposava el 60% de la despesa. La confraria construí una capella dedicada a sant Simeó, ubicada

²⁹ Pau Font de Rubinat (transcripció), «Festas de Reus», dins *Revista del Centre de Lectura*, 157-158 (1926), pp. 225-232.

³⁰ S. v. Alcover i Moll, *Diccionari, ob. cit.*

³¹ Per a la història d'aquesta confraria és essencial el treball de Francesc Cortiella, *El gremi dels forners de Tarragona; textos de la Confraria de Nostra Senyora del Candeler i Sant Simeó, segles XVI-XVII*, Barcelona, Montagud, 1987.

extramurs al camí de l'església de Santa Maria del Miracle, on s'hi anà en processó cada 2 de febrer si més no fins a mitjans del XVII.

La bandera de la confraria desfilava per la festa patronal, per Corpus i per Santa Tecla, així com en les altres cerimònies espectacularitzades organitzades per l'ajuntament com les entrades de reis i arquebisbes. La primera de què es té notícia era de tafetà i del protocol·lari color carmesí, amb les imatges pintades de la Mare de Déu i de sant Simeó, i ornamentada amb flors i cordons. Fins al 1700 el diumenge següent a la Candela, la confraria nomenava els dos procuradors, que eren els banderers i els que la representaven legalment i protocol·lariament. El tercer diumenge després de la Candela s'aproven els comptes de l'any anterior.

La vigília, l'1 de febrer, repicaven les campanes de la seu, es cantaven la salve mariana i les completes. La capella del Corpus s'empal·liava, és a dir, es guarnia amb domassos i tapissos. El dia de la festa, més repics, oficis diversos a la capella, lliurament d'una candela als confreres i processó de les candeles. Aquesta circulava pels carrers, i a mitjans del XVII escurçaria el recorregut intramurs de la ciutat, per recloure's finalment només en el claustre de la catedral. Els actes del dia central acabaven amb el repartiment del pa beneït, propi de la jornada. Les candeles es beneïen o «senyaven» a la seu, fins i tot amb anterioritat a la creació de la confraria, ja que la consuetud o llibre de cerimonial de la catedral del 1369, de Pere Figerola, ho explicita³². Guardats a les cases, els petits ciris s'usaven per conjurar les tempestes i es deixaven a les mans dels moribunds. El dia 3, festivitat litúrgica de Simeó i data en què l'ancià hauria traspassat, l'associació el dedicava als confreres difunts. Encara avui subsisteix el gremi de forners de Tarragona amb aquests patronatges medievals.

Si més no des del 1514 fins a la guerra del Francès, durant tres segles, representaren el ball de Dames i Vells, del qual el 2014 es compliren 500 anys. En la relació de l'entrada d'Alfons d'Aragó consta en setè lloc de la desfilada: «[...] Apres venien los bastaxos fent un ball de vells que eren de XVI enfora [...]»³³. En canvi, a la crida de la Divuitena els bastaixos com a «Cofradia dels macips» havien d'executar la representació de «la Guarda de Perpinyà», separada de la «[...] Cofradia dels forners, vestits ab robes de drap morades amb ascons en les mans [...]»³⁴. Aquests «ascons» podrien

³² «*Incipit liber Petri Figerola: monachus maior sedis Tarracone factus fuit anno D(omini) LXIXº. In cuius rey»*, transcrita a Andrés Tomás Ávila, *El culto y la liturgia en la catedral de Tarragona (1300-1700)*, Tarragona, Diputació Provincial, 1963, pp. 203-214.

³³ AHCT, *ob. cit.*

³⁴ Salvat, *Tarragona antigua...*, *ob. cit.*, p. 516.

correspondre amb una mena de llances, per la qual cosa es tractaria d'un cos d'alabarders, habituals als seguicis de diferents cicles festius.

Centrem-nos, però, en la notícia final del ball de vells. La fundació de la confraria que empara els descarregadors i forners coincideix amb un període intens de la literatura satírica catalana, estudiada a partir dels versos bruts, escatològics, satírics i eròtics de l'escola valenciana del xv. Textos com *Obra feta per als vells* de Joan Moreno³⁵, la col·lectiva *Lo procés de les olives*, o *Lo somni de Joan Joan* de Joan Gassull³⁶, responen a un mateix tema: l'antagonisme i el xoc per raons eròtiques i sexuals entre joves i vells. Aquest motiu argumental té antecedents clars en la literatura clàssica grecollatina i en la poesia trobadoresca, i va reemergir amb força al xv³⁷.

El context humanista, que desplaça el centre d'atenció de Déu a l'home, crea el clima ideal per a les batusses entre esposes joves i marits vells i garrepes en el vessant del teatre de carrer a Tarragona. Alhora tindrem en compte que el 1505 el rei Ferran el Catòlic, de 53 anys, s'havia casat en segones núpcies amb Germana de Foix, de 18. La nova parella féu la seva entrada a Tarragona el 15 de juliol de 1507³⁸. Aquest matrimoni de ben segur degué d'estar en boca de tothom i facilitaria la trama argumental del ball de vells. Més, si tenim en compte que els pares de Ferran el Catòlic, el rei Joan II i la seva segona muller, la reina Juana Enríquez, havien establert la cort temporalment

³⁵ Inclosa a *Poesia eròtica i burlesca dels segles xv i xvi*, ed. de V. Pitarch i L. Gimeno, València, Edicions Tres i Quatre, 1982, vol. I, pp. 35-42.

³⁶ Incloses a *Lo procés de les olives. Lo somni de Joan Joan*, ed. de V. Pitarch i L. Gimeno, València, Edicions Tres i Quatre, 1988.

³⁷ La veïna literatura castellana també produí alguns textos breus amb la temàtica de l'home vell contraposat a la dona jove. L'anònim «Diálogo del Viejo, el Amor y la Mujer hermosa», ha estat inclòs en les diverses antologies de *Teatro medieval*, amb edició a cura de Miguel Ángel Pérez Priego. L'acció parteix del desengany d'un vell, «Senex», que acaba sent convençut pel personatge de l'«Amor», perquè sedueixi una «Mulier». Tot i que el vell es resisteix, finalment cau en el parany de l'«Amor», i la trama acaba amb el rebuig de la jove. La lectura del text castellà evidencia un tractament dramaturgic molt diferent al del ball de vells. L'escenificació tarragonina presenta diversitat de personatges en els dos bàndols, i en cap cas hi ha cap indici de prevenció per part dels vells, ans al contrari. Els homes són molt actius a l'hora d'intentar seduir les joves formoses. No necessiten la intermediació d'un personatge com l'Amor. Fins i tot més endavant localitzarem les autoritats civil i religiosa, i encara després la militar, que hauran de posar fre als desitjos voluptuosos dels vells. El «Diálogo» castellà és de bon començament un triangle dramàtic en què el vell ja està resignat. De fet, el mateix Pérez Priego considera que la dramaturgia castellana «[...] tomaba como asunto central la desarticulación literaria, en clave realista y burlesca, del código amoroso cortés, teñido todo de un cierto tono de desengañado pesimismo [...]». També convé tenir en compte que el llenguatge del text castellà és allunyat del registre popular, burlesc, eròtic i sexual del ball de vells tarragoní. Com Pérez Priego assenyala, la representació es desenvolupava «[...] En el mismo ambiente palaciego en el que se producían los espectáculos teatrales cortesanos [...]» que prèviament ha concretat «[...] En las cortes principescas del otoño de la Edad Media [...]» a través d'un seguit d'exemples del xv. Per tant, l'atmosfera era ben diferent a la tarragonina i evita qualsevol terme relacionat amb l'erotisme i la sexualitat, explícitament i implícitament.

³⁸ Salvat, *Tarragona antigua...*, ob. cit., pp. 514-515.

a Tarragona, on ella precisament va morir en el palau de la Cambreria, al pla de la Seu, el 1468. Per tant, proposem la ubicació temporal de la creació del nou ball de vells entre 1505 i 1514.

Des de l'edat mitjana el teatre havia estat escenificat pel sexe masculí en tots els papers, fins i tot els de la Mare de Déu i les santes. En aquesta nova representació l'ingredient dels homes vestits de dona derivaria en una percepció ben diferent per part de l'espectador, ja que a partir d'aleshores aquesta caracterització faria riure. Joan Fuster a *La Decadència al País Valencià* explica un procés paral·lel viscut a València:

Cantats completament, o mig recitats, i, al final, bàsicament recitats, els «misteris» esdevenen, durant el XVI, el teatre popular per excel·lència: gratuïtat, en espais públics, d'assistència imprescindible segons el ritu de les festes eclesiàstiques. El caràcter instructiu, catequístic, d'aquestes operacions en determina la tècnica literària i el vehicle lingüístic en termes generals. La festivitat del Corpus Christi és, pràcticament, el centre d'aquest teatre³⁹.

La creació de nova fornada del ball de vells de Tarragona i, per tant, el naixement d'un nou gènere que és el ball parlat, influirà sobre el conjunt d'entremesos preexistents que venien de la Baixa Edat Mitjana. Per aquesta raó, els entremesos incorporaran l'ús del text dramàtic per esdevenir elements teatralment més complexos, els balls parlats. Aquest empeltament dels entremesos de lluita tarragonins amb les característiques dialogades del ball de vells referma els paral·lelismes compartits amb els misteris de carrer de la ciutat de València.

El nou ball dels sastres

La confraria dels sastres, amb l'advocació de Nostra Senyora i l'Arcàngel Sant Gabriel, també consta en la relació de 1514. En aquest moment la seva representació no apareix amb un nom concret: «[...] Apres de aqueixos venien los sastres ab unes robes morades a la francesa rastrants per terra ab cadenes de or ab gipons de vellut molt ataviats eren de sus en XVI personatges [...]»⁴⁰. Comparat el particular detall de les cadenes d'or amb altres descripcions posteriors, permetrà identificar aquest element festiu com el Joc de la Fe amb els dotze reis, nomenclatura que ja apareix el 1577. La representació continuarà escenificant-se fins a la guerra del Francès.

---

³⁹ Joan Fuster, *La Decadència al País Valencià* [1976], Barcelona, Curial, 1985, p. 34.

⁴⁰ AHCT, *ob. cit.*

Els balls sense identificar

A més dels entremesos d'arrel medieval, del ball de vells i del joc de la Fe, en el seguici de 1514 localitzem una soldadesca o guàrdia d'alabarders, i tres balls dels quals no retrobarem el rastre a Tarragona. Pel que fa als alabarders, ens remetem al vuitè grup de l'ordre processional: «[...] Apres venien los sabaters que eren ensus de XXXVI tots ab gipons de vellut ab alabardes y designades ab ordenança i gran concert [...]»⁴¹. Els sabaters no havien aparegut en la crida de la Divuitena, tot i que sí una guàrdia d'alabarders per part de la confraria de macips. A partir del 1577 el mateix ofici dels sabaters ballarà els cercolets o arquets, dansa en la qual les alabardes no hi tenen cap presència.

A continuació d'aquests alabarders, localitzem els tres balls dels quals no retrobarem el nom amb posterioritat. Com ja hem esmentat, el seguici era obert per una altra dansa de minyons d'escola, tampoc no identificada. Diu el document: «[...] Apres venien los de Sta. Magdalena ab son ball de novia molt concertat y anant tots axí homens com dones ab cadenes d'or [...]»⁴². Aquesta confraria de santa Magdalena era la vinculada a l'ofici d'hortolà, que el 1577 canviarà l'element festiu per un carro enramat on es representen els dotze mesos de l'any.

Tot seguit, apareix un ball que acompanya una bandera, suposadament d'una confraria, però de la qual no s'esmenta el nom: «[...] darrera un ball de negres tot de entrames feren desus de XXV personatges e anave ab uns xipallets (xapellots o barrets petits) de palma argentats ab sa bandera [...]»⁴³.

Si bé a Tarragona no retrobarem la referència a aquesta dansa al·lusiva al grup ètnic, hem de tenir present que a la península Ibèrica les germanats de glòria o llum dedicades a acollir i emparar persones de raça negra, existien des de 1393. És el cas de la germandat sevillana amb seu canònica a la capella de l'hospital de la Mare de Déu dels Reis i, més endavant, dels Àngels. El 1554 es transformà en germandat de penitència però continuà sent formada íntegrament per germans de raça negra fins al XVIII. Encara se la coneix popularment com *Los Negritos*⁴⁴. A banda de la pertinença a una

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ AHCT, *ob. cit.*

⁴⁴ El funcionament d'aquesta germandat en el context de la Setmana Santa de Sevilla es pot conèixer a Carlos Colón, *Semana Santa de Sevilla: guías prácticas*, Madrid, El País-Aguilar, 1992; Manuel J. Gómez i Jorge Jiménez, *Semana Santa. Fiesta Mayor de Sevilla*, Sevilla, Alfár, 1990; Félix González de León, *Historia crítica y descriptiva de las cofradías de penitencia, sangre y luz, fundadas en la ciudad de Sevilla*, Sevilla, Imprenta y librería de d. Antonio Alvarez, 1852; Jesús Luengo, *Compendio de las cofradías de Sevilla (que procesionan a la Catedral)*, Sevilla, Espuela de Plata, 2007.

confraria, coneixem *danzas de negros* a la festivitat del Corpus Christi a la ciutat de Madrid, documentades entre els anys 1611 i 1764 per l'investigador Javier Portús⁴⁵. Així mateix, amb aquesta denominació han pervingut danses diverses per tota Hispanoamèrica.

Al País Valencià s'ha conservat el ball dels Negrets a la localitat de l'Alcúdia, a la comarca de la Ribera Alta⁴⁶. Es tenen notícies entre els anys 1767 i 1892, el 1954, entre 1984 i 2002, i des de 2004 fins a l'actualitat. Aquesta dansa presenta dues particularitats d'interès. D'una banda, els balladors duen la cara emmascarada de negre, mitjons i sabates negres; per l'altra, històricament han realitzat una torreta de tres pisos (4+3+1), denominada campana, que és coronada amb els braços en creu. Modernament, des de 2005 han pujat un pis més a aquesta torreta, tot fent-la de quatre alçades. També s'ha de prendre en consideració la proximitat geogràfica de l'Alcúdia amb la localitat amb més arrelament de la muixeranga, Algemesí, considerada com el ball de valencians fossilitzat en un estadi primitiu, a partir del qual haurien evolucionat i nascut els castells al Camp de Tarragona i el Penedès⁴⁷. La nomenclatura dels balls de la núvia i dels negres encaixa en la tendència humanitzadora pròpia del XVI, contraposada als enfrontaments amb segell bèl·lic que havien caracteritzat la centúria precedent⁴⁸.

Els sabaters i els hortolans continuaran formant part del seguici popular de la ciutat de Tarragona fins a la guerra del Francès, tot i que amb altres representacions. El darrer apunt d'aquesta aportació serveix per deixar constància que el seguici tarragoní de 1514 fou acompanyat musicalment per «[...] los ministrils del Sor Duch e totes les xaramelles trompetes de la Ribera e

⁴⁵ Javier Portús, *La antigua procesión del Corpus Christi en Madrid*, Madrid, Comunidad de Madrid, 1993, pp. 185-214.

⁴⁶ Podeu llegir diferents aproximacions: Josep V. Frechina, «Les moixigangues del País Valencià», dins *Caramella*, 9 (2003), pp. 18-24; Oretó Trescolí, «La dansa dels Negrets de L'Alcúdia», dins O. Trescolí, G. Porras, *Velles i novelles. L'Alcúdia i les festes a la Mare de Déu de l'Oreto*, L'Alcúdia, Ajuntament de l'Alcúdia, 2006. També existeix una versió [En línia]. Enllaç URL: <<http://desocaiarrel.blogspot.com.es/2015/11/la-dansa-dels-negrets-de-lalcudia.html>> [Consulta: 6/2/2017]; Joan Bofarull, «Els Negrets de L'Alcúdia», dins *Les muixerangues valencianes*, Benicarló, Onada Edicions, 2016, pp. 35-39.

⁴⁷ Sobre el ball de valencians: Jordi Bertran, «Els castells a Catalunya: de préstec cultural a patrimoni humà del XXI», dins AA.VV., *Castells i castellers. Una voluntat col·lectiva*, Barcelona, Lunwerg, 2011, pp. 12-45. Anteriorment, també a Jordi Bertran, *El ball de valencians: de la dansa a les torres*, Tarragona, Ajuntament de Tarragona, 1997.

⁴⁸ En el torn obert de paraules que seguí a aquesta comunicació Raül Sanchis Francés ens facilità la informació oral de la troballa d'una notícia d'un ball de negrets a la ciutat de Tortosa el 1585 que també realitzava arquitectures humanes. Aquesta aportació i altres apareixeran publicades a Raül Sanchis Francés, «Representacions festives extraordinàries a Tortosa (segles XIV-XIX): "Jocs, farses, balls i entremesos"», en *Actes de la XIII Jornada d'Emologia de les Terres de l'Ebre*, Roquetes, 24 d'octubre de 2015 (en premsa).

cornamuses e tamborinos e altres instruments [...]»⁴⁹. En definitiva, els mateixos instruments que havien anat apareixent en les celebracions de la ciutat de Tarragona des de les acaballes del XIV.

Recibido: 13/03/2017

Aceptado: 17/04/2017

LA CONSTRUCCIÓ DE LA FESTA EN L'ESCENA DE LA URBS:
EL TRÀNSIT DEL SEGLE XV AL XVI

RESUM: L'article analitza el trànsit dels elements teatrals del cicle del Corpus, Santa Tecla i les cerimònies espectacularitzades de les entrades de personatges destacats en la ciutat de Tarragona, en el període a cavall dels segles XV i XVI. Es classifiquen les representacions supervivents del XV denominades entremesos, les noves obres escenificades i els elements que apareixen en una curta etapa sense continuïtat. Es presta atenció especial al ball de Vells, una de les peces de teatre popular de major continuïtat ja que ha arribat fins als nostres dies.

PARAULES CLAU: Corpus. Tecla. Entrada. Entremès. Vells.

THE CONSTRUCTION OF THE FESTIVITIES AT THE STAGE
OF THE URBS FROM 15TH TO 16TH CENTURIES

ABSTRACT: The article aims to analyse the transit of the theatrical elements of the cycle of Corpus, Santa Tecla and the spectacular ceremonies of the entries of outstanding personages in the town of Tarragona, between 15th and 16th centuries. We classify the 15th century surviving representations, the new plays and the elements that appear in a short stage and that will not have continuity. Particular attention is given to the Dance of Old Men, one of the popular plays of long continuity for centuries until the present times.

KEYWORDS: Corpus. Tecla. Entry. Fight. Old men.

---

⁴⁹AHCT, *ob. cit.*